

פרק ג - במין האנושי

א. בחירת האדם החופשית

כבר זכרנו היות האדם אותה הברייה הנבראת לידבק בו יתברך שמו, והיא המוטלת בין השלמות והחסרונות, והיכולת בידו לקנות השלמות. ואולם צריך שיהיה זה בבחירתו ורצונו, כי אילו היה מוכרח במעשיו להיות בוחר על כל פנים בשלמות, לא היה נקרא באמת בעל שלמותו, כי איננו בעליו, כיון שהוכרח מאחר לקנותו, והמקנהו - הוא בעל שלמותו, ולא היתה הכוונה העליונה מתקיימת⁴⁷. על כן הוכרח שיונח הדבר לבחירתו, שתהיה נטייתו שקולה⁴⁸ לשני הצדדין ולא מוכרחת לאחד מהם, ויהיה בו כוח הבחירה לבחור בדעת ובחפץ באיזה מהם שירצה, והיכולת גם כן בידו לקנות איזה מהם שירצה⁴⁹.

על כן נברא האדם ביצר טוב ויצר רע, והבחירה בידו להטות עצמו לצד שהוא רוצה.

ב. הרכבת האדם מגוף ונשמה⁵⁰ והמלחמה ביניהם

ואולם להיות הדבר הזה נשלם כראוי (שלא יהיו היצרים כוחות חיצוניים לאדם אלא כוחות פנימיים, עצמיים), גזרה החכמה העליונה שיהיה האדם מורכב⁵¹ משני הפכים, דהיינו

הערות - ילמד ענוים דרכו

47 עיין בהל' תשובה לרמב"ם פרק ה, שהרמב"ם מוכיח את הימצאות חופש הבחירה מהצדק האלוהי, שאי אפשר שיצווה ויעניש כשאין לאדם יכולת לעשות את הדברים מתוך בחירה. אבל ברמח"ל הטעם לחופש הבחירה הוא הטוב האלוהי וקיום מגמת תכלית הבריאה.

48 שוויון הכוחות אינו בכך שבכל רגע נתון המשיכה שווה לכל אחד מהצדדים, שהרי יבואר בפרק ד שבתחילה כוחות הגוף שולטים ובכלל כל ימי חיי העולם הזה אין האדם יכול להתנתק מהחומריות, שהרי נזקק לאכול ולשתות ולהתפרנס וכיו"ב. אלא שבמקביל לנוכחות הגוף וכוחותיו יש כוחות נשמתיים, כמו התורה והמצוות והתוכחות שהנשמה נמשכת אליהם, ושניהם נמצאים בו בעצם מציאותו. ומהו אופי הבחירה? שבמהלך הזמן הוא יכול ליצור תנועה של שינוי וזיכוך בתוך פנימיותו. כוח הגוף הוא בהרגל שכבר שלט באדם, וכוח הנשמה ביכולת שלה לשנות את ההרגל וליצור מציאות חדשה. נמצא שחופש הבחירה הוא ביכולת של האדם במהלך הזמן לשנות את מצבו האישי לטוב או לרע. והשוויון הוא בהוויית שני הכוחות יחד באדם. וז"ל הרמח"ל בקלח פתחי חכמה סד, "ודאי החכמה העליונה עשתה הכל בדקדוק משוער מה שצריך, לא פחות ולא יותר. שהרי מדרגה אחת למעלה, ומדרגה אחת למטה - הדברים משתנים מיד. דרך משל, האדם - מדרגה אחת יותר עליונה שהיה - לא היה בו יצר הרע, כמו המלאכים. מדרגה אחת יותר תחתונה - היה כמו בהמה".

49 דעת, רצון ויכולת הם שלושת המרכיבים שבלעדיהם לא תתכן בחירה. דעת - להבחין בין טוב לרע, רצון - הכוח להוציא אל הפועל את ההחלטה, יכולת - מעשית לעשות את הדבר בפועל. ובעומק: במרכיבים אלו האדם יכול להתדמות לבוראו, בהיותו שכל יוצר ולא רק שכל מצייר, ורצון יוצר ובעל יכולת לחדש עולמות. עיין אורות הקודש ג, מוסר הקודש נז-נח. בשלושת אלה נפל האדם אחר החטא, ומאז אין הנשמה יכולה ליצור בגוף מציאות חדשה המתעלית מהחומריות, כי נפל משכל יוצר לשכל מצייר וכו', וכל כוחה מעתה רק ליצור גבולות ולכוון את המעשה החומרי לשם שמים.

50 הנוסח בכ"י הינו: "הרכבת הגוף והנשמה", ולענ"ד אין הכותרת הזו מדויקת. ויש לדעת שהכותרות שנמצאות בכ"י אינן מהרמח"ל.

מסלול 1: יום ב, ח אייר	מסלול 3: יום ד, ז אייר
מסלול 2: יום ג, ח אייר	מסלול 4: יום ה, ו אייר

מנשמה שכלית וזכה, וגוף ארצי ועכור⁵², שכל אחד מהם יטה בטבע לצדו, דהיינו הגוף לחומריות והנשמה לשכליות⁵³.

ותמצא ביניהם מלחמה, באופן שאם תגבר⁵⁴ הנשמה - תתעלה היא ותעלה הגוף עמה, ויהיה אותו האדם המשתלם בשלמות המעותד. ואם יניח האדם שינצח בו החומר -

הערות - ילמד ענוים דרכו

הרמח"ל קובע שהאדם הוא גוף ונשמה, ומעלתו או השפלתו תלויה בהתגברות זה על זה. תפקידו להביא להעלאת הגוף אל הנשמה ולא לעזיבת הנשמה את הגוף. המוות, כפי שיבואר בהמשך, נוצר רק בעקבות החטא, וגם הוא רק לזמן מוגבל.

52 בראשית ב, ז: "וַיִּצְרָא ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֶפְרָא מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאָפָיו נְשָׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה".

53 כיוון שכל יסוד העבודה של האדם הוא התגברות הנשמה על הגוף, הרי שאין היא מסתכמת בהיות האדם טוב מוסרית-חברתית, ולא בקיום מצוות במובן של ציות למצוות האלוה. כל אלו הם רק ביטוי במאבק הרחב יותר - בין החומריות לרוחניות. החומריות נובעת מהסתר פניו של הקב"ה והרוחניות מהארת פניו, ועבודת האדם היא לצמצם את ההסתר ולהגביר את ההארה. במובן זה, גם צורכי הגוף כשלעצמם, כאכילה ושתייה, הם הופעה של הסתר, אלא אם כן האדם מהפך אותם להארה - כפי שיבואר בפרק הבא.

וז"ל ברעת תבונות ס" עח: "יש העצמים הגשמיים והעצמים הרוחניים. והנך רואה כמה הפרש יש בין אלה לאלה, כי הגשמיות הוא פחיתות ודאי לגבי הרוחניות, אשר עניינה נכבד ומעולה. והנך רואה כמה מן ההארה יש ברוחניים וכמה מן החושך והחסרון יש בגשמיים. הרי לנו ככאן שני מיני בריאות: בריאה בהארה רבה והשפעה מרווחת, ובריאה בהארה מועטת והשפעה ממועטת. ושתי מידות אלו, מידת הבריאה בהארה ומידת הבריאה בלא ההארה, מידת ההארה - מתולדות חוק טובו היא, ומידת הבריאה בלא הארה - מתולדות העלם טובו. ותראי, כי הרוחניים - כל עסקם בדברי קדושה; אך הגשמיים - ענייניהם ענייני חול ודברים שפלים ונבזים. ונמצא, שכל כלל עמל האדם תחת השמש אינו אלא הבל הבלים, ומותר האדם מן הבהמה אין, לאכול ולשתות ואת הארץ יסחרו, הן כל אלה דברים פחותים ונקלים ודאי. כללו של דבר, כל דברי הגשמיות והטבע הלז הם חושך ולא אור, מה שהאדון ב"ה מסתיר פניו מן העולם ואינו מאיר בו הארת קדושתו, אדרבא, מנחם בתוהו לא דרך, בדרכים שפלים אלה. אך ענייני הרוחניים - זה הדרך ישכון אור פניו ית', שהוא מאיר להם בקדושתו, וזה פשוט.

ותדעי עתה, כי שתיים אלה הם מוסדות הנהגתו ית' ושורשה עם כל ברואיו: מידת הסתר פנים - שהוא מתעלם ומסתתר ואינו מגלה הדר כבודו, ומידת הארת הפנים. ומה שהוא בהנהגה - הוא בבריאה. כי הנבראים הגסים העכורים לא נבראו אלא בהסתר פנים, כי לא האיר להם פני קודשו, והרוחניים הנכבדים ברואים בהארת פנים.

ועל פי יסודות אלה נעשה החיבור הזה של הגוף והנשמה: שהגוף - ענייניו בכל דרכיהם, בהסתר הפנים נמשכים ובאים; והנשמה וכל ענייניה - בהארת הפנים.

והנה האדם הוא עצמו המתקן והנתקן, כי את עצמו הוא מתקן בעבודתו, והוא עניין: 'ועשיתם אותם' - ועשיתם אתם כתיב, שדרשו חז"ל (סנהדרין צט, ב), ובידו הוא להגביר בעצמו את הגופניות ודרכיו, או הרוחניות ודרכיו. כי אם ילך אחר מראה עיניו ודרכי לבו הגופניים, הנה נשמתו, תחת מה שהיה ראוי לה להיות להועיל לגוף הזה, שתהיה מזככת אותו כמו שביארנו, אדרבא, גורמת הפסד ונוק גדול לעצמה, שהיא משתקעת בחושך. ולהפך מזה, אם יתגבר על יצרו ויסור מדרכי הבל, ללכת בדרכי התורה והמצווה - תגבר הנשמה על הגוף ותזככהו". ועיין גם בדבריו לקמן פרק ה סעיף ט.

54 "תגבר הנשמה... יניח האדם שינצח בו החומר". כפי שיוסבר בפרק ד, הופעת הגוף וכוחותיו

הנה ישפל הגוף ותשפל נשמתו עמו, ויהיה אותו האדם בלתי הגון לשלמות, ונדחה ממנו ח"ו. ולאדם הזה יכולת להשפיל חומריו לפני שכלו ונשמתו, ולקנות שלמותו כמו שכתבנו⁵⁵.

ג. עולם הזה ועולם הבא

ואמנם גזר טובו יתברך שמו, שיהיה גבול⁵⁶ להשתדלות הזה המצטרך לאדם להשיג השלמות, וכשהשלים השתדלותו - ישיג שלמותו וינוח בהנאתו לנצח נצחים.

על כן הוחקו לו שני זמנים: אחד זמן העבודה, ואחד זמן קיבול השכר.

ואולם מידת הטוב מרובה, שהעבודה יש לה זמן מחוקק (=מוגבל), כמו שגזרה חכמתו יתברך היותו נאות לזה, וקיבול השכר - אין לו תכלית (=אין לו סוף), אלא לנצח נצחים הוא מתענג והולך⁵⁷ בשלמות אשר קנה לו.

ד. שינוי מצבי האדם בשינוי זמני

ואולם⁵⁸ כפי התחלף זמניו, כך ראוי שיתחלף מצבו ושאר מקריו. כי כל זמן ההשתדלות - הנה צריך שיהיה בתכונה אחת, שיוכלו לימצא בו כל העניינים המצטרכים לו לפי

הערות - ילמד עניים דרכו

ראשוניים באדם, והנשמה מגיעה רק אחר כך. לכן אם אין האדם מתגבר - באופן טבעי הוא ילך אחר הגוף, ורק אם הנשמה תגבר על הגוף שכבר נוכח, יוכל ללכת בדרכי הנשמה. 55 מה היחס בין דבריו בסעיף א שהבחירה היא בין "יצר טוב ליצר רע", לבין דבריו כאן שהבחירה נוצרת מהמאבק שבין הגופניות לנשמתיות? אין זה שני דברים אלא שתי רמות של מבט על אותו עניין. המבט הראשון הוא מבחינת הרגשת האדם בפועל: הוא מרגיש דחף שמושך אותו לרוחניות, לקודש ולטוב, ויש דחף שמושך אותו לבהמיות, לטומאה ולרע. המבט השני הוא מבחינת השורשים של הדחפים הללו בכריאה עצמה ושורשם במקור האלוהי: הדחף לרוחניות נובע מהנשמה שנבראה מהארת פניו של הבורא, והדחף לגשמיות נובע מהגוף שנברא מהשפעה מועטת שיש בה הסתרים רבים.

הרמח"ל הסביר את השורשים של היצר הטוב והיצר הרע - בגוף ובנשמה. אולם היכן נמצא כוח הבחירה ביניהם? נראה לי שאחר שהורכבו הגוף והנשמה לישות אחת, אשר היא ה"אדם", לישות כללית זו יכולת לבחור בעצמה את עתידה. כמו מדינה המורכבת מכוחות רבים הפועלים בה, אבל יש מלך - שהוא הנקודה הכללית של האומה, שיש לו הסמכות והיכולת לבחור איזה כוח להגביר ואיזה לצמצם.

56 כאן מדבר על הגבלת זמן ההשתדלות. לקמן פרק ה סעיף ד ידבר הרמח"ל על הגבלת תחום הבחירה כי לא כל מקרי האדם בחייריים.

57 רמז לכך שגם בעולם הבא יש עילויים בשכר ואין הגמול סטאטי.

58 הרמח"ל בא לענות על השאלה: מאחר שלמדנו ששורש היצרים טמון בחלקי האדם עצמם - בגופו ובנשמתו, והאדם מורכב בהגדרתו משניהם (כלומר האדם אינו נשמה בלבד) - כיצד יתאפשר זמן קבלת השכר שבו יהיה ביטול הבחירה וביטול המאבק בין הגוף והנשמה ומלחמת היצרים? ואכן הרמב"ם קבע שבזמן השכר לא יהיה הגוף כלל. כיוון שאין אכילה ושתייה ותשיש - אין גם גוף. אולם הרמח"ל כבר קבע בתחילת הפרק שהאדם הינו בהגדרה "גוף ונשמה", ואם כן הגוף יהיה גם בעולם השכר.

מסלול 1: יום ב, ח אייר
מסלול 2: יום ג, ח אייר
מסלול 3: יום ד, ז אייר
מסלול 4: יום ה, ו אייר

עניין ההשתדלות הזה. פירוש - כי הנה מוכרח שתמצא לו המלחמה שזכרנו בין השכל והחומר, ולא יהיה לו דבר שיעכב את החומר מלשלוט ולעשות את שלו כפי השיעור הראוי לו, ולא דבר שיעכב את השכל מלשלוט כראוי לו ולעשות את שלו. וכן לא יהיה דבר שיגרום לחומר להתחזק יותר מן הראוי, וגם לא יגרום לשכל להתחזק יותר מן הראוי. כי אע"פ שמצד אחד היה נראה זה יותר טוב (שהשכל יהיה חזק יותר ויוכל לעכב את החומר), הנה לפי הכוונה האמיתית והעניין הנרצה באדם - שהוא קניית השלמות בהשתדלותו - איננו טוב.

ובזמן קיבול השכר - הנה ראוי לו שיהיה במצב הופכי לזה, כי הנה כל מה שיהיה החומר שולט באותו זמן, הנה לא היה אלא מחשיך ומעכב על הנשמה שלא תתדבק בבורא יתברך שמו, ועל כן הנה ראוי הוא שלא ישלוט אז (=בזמן השכר) אלא הנשמה, והחומר יהיה נמשך אחריה לגמרי, באופן שלא יעכב על ידה כלל.

ואמנם על כן נבראו שני העולמות: עולם הזה ועולם הבא. עולם הזה - המקום והחוקים הטבעיים שלו הם מה שראוי לאדם כל זמן ההשתדלות; העולם הבא - המקום והחוקים שלו הם מה שראוי לו בזמן קיבול השכר.

שאלות מנחות:

- ◆ מהו היחס בין מלחמת היצרים לבין מלחמת הגוף והנשמה?
- ◆ מדוע פעילות הגוף שלילית?
- ◆ הסבר: כוח הגוף בהיותו מורגל בו, וכוח הנשמה ביכולתה לשלוט בגוף.
- ◆ מדוע אדם שאינו מתאמן להנהיג את מעשיו, בהכרח יפול לגופניות?
- ◆ האם תכלית עבודת האדם להתנתק מהגוף?
- ◆ כיצד היחסים שבין הגוף והנשמה מאפשרים את תקופת הבחירה ואת תקופת השכר?

מסלול 4 - הלימוד בשישי-שבת ברמב"ן על הפרשה